

недостатнім або загрожувало б значними соціальними витратами втратами. «Контроль за цінами був збережений у тих сферах, де введення вільного ціноутворення було визнано соціально небезпечним. Держава залишила за собою контроль за цінами на електроенергію до 1953 року, вугілля та дорогоцінні метали – до 1954 року, воду і газ – до 1959 року. Предметом особливого державного регулювання на трансформаційний період залишились ціни на сільськогосподарську продукцію і житло» [5, с. 8–9].

Висновки. Вітчизняні дослідники наголошують на негативній ролі партійно–господарської номенклатури в процесі переходу України до ринкової економіки, яка корумпованими зв'язками з державним апаратом вибудувала картелізоване господарство («олігархію») та сприяло збереженню за державою насильницького характеру стосовно широких кіл населення.

В сучасній Україні відбувається еволюційне становлення ринкової економіки. Такий процес має відбуватися на широкому теоретичному підґрунті, з урахуванням багатьох дискусивних і концептуально суперечних аспектів, котрі потребують нагального і ґрунтовного розгляду. Існуючі теоретичні уявлення про ринок розвивалися в рамках різних концептуальних підходів, які віддзеркалюють різне бачення змісту ринку, його ролі й місця в економічних системах.

Список використаних джерел

1. Базилевич, ВД., Базилевич, КС., 2006. 'Ринкова економіка: основні поняття і категорії'. Навч. посібник', К.: Знання, 263 с.
2. Бобров, ВЯ., 1995. 'Основи ринкової економіки: Підручник', К.: Либідь, 320 с.
3. Гальчинський, АС., 1993. 'Становлення суспільства постформаційної цивілізації'. Навч. посібник', К.: Вища школа, 107 с.
4. Кудирко, ЛП., 1997. 'Формування ринкового простору перехідної економіки України у контексті ідей неоліберальної спадщини', Донецьк: ІЕП НАНУ, 24 с.
5. Никитин, С., 1992. 'Что такое «шоковая терапия»', *Международная экономика и международные отношения*, №2, с.3–10.
6. Олексенко, РІ., 2013. 'Філософія ринкових відносин. Становлення та розвиток в Україні в період глобалізації та інформаційної революції: соціально–філософський аналіз', Київ: Знання України, 367 с. – ISBN 978–966–316–336–9.
7. Олексенко, РІ., 2012. 'Філософський погляд на проблеми становлення ринкових відносин в Україні', *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, Т.20, вип.22 (4), с.72–77.
8. Тарасевич, ВН., 2001. 'Очерки теории переходной экономики', К.: Наукова думка, 224 с.
9. Чухно, АА., 2006. 'Твори у трьох томах', Т.1. Становлення і розвиток ринкової економіки, К.: КНУ, 560 с.

References

1. Bazylevych, VD., Bazylevych, KS., 2006. 'Rynkova ekonomika: osnovni ponjattja i kategorii': Navch. posibnyk (Market economy: basic concepts and categories: Teaching. Manual)', K.: Znanija, 263 s.
2. Bobrov, VJa., 1995. 'Osnovy rynkovoi' ekonomiky: Pidruchnyk (Fundamentals of a Market Economy: Textbook)', K.: Lybid', 320 s.
3. Gal'chyns'kyj, AS., 1993. 'Stanovlennja suspil'stva postformacijnoi' cyvilizacii': Navch. posibnyk (The formation of a society of post-civilization civilization: Teaching. Manual)', K.: Vyshha shkola, 107 s.
4. Kudyrko, LP., 1997. 'Formuvannja rynkovogo prostoru perehidnoi' ekonomiky Ukraïny u konteksti idej neoliberal'noi' spadshhyny (Formation of the market space of the transitional economy of Ukraine in the context of the ideas of the neoliberal inheritance)', Donec'k: IEP NANU, 24 s.
5. Nikitin, S., 1992. 'Chto takoe «shokovaja terapija» (What is «shock therapy»)', *Mezhdunarodnaja jekonomika i mezhdunarodnye otoshnenija*, №2, s.3–10.

6. Oleksenko, RI., 2013. 'Filosofija rynkovykh vidnosyn. Stanovlennja ta rozvytok v Ukraïni v period globalizacii' ta informacijnoi' revoluciji': social'no–filosofs'kyj analiz (Philosophy of market relations. Formation and development in Ukraine during the period of globalization and information revolution: socio–philosophical analysis)', Kyi'v: Znanija Ukraïny, 367 s. – ISBN 978–966–316–336–9.

7. Oleksenko, RI., 2012. 'Filosofs'kyj pogljad na problemy stanovlennja rynkovykh vidnosyn v Ukraïni (Philosophical view on the problems of the formation of market relations in Ukraine)', *Visnyk Dnipropetrovs'kogo universytetu. Serija: Filosofija. Sociologija. Politologija*, Т.20, vyp.22 (4), s.72–77.

8. Tarasevich, VN., 2001. 'Ocherki teorii perehodnoj jekonomiki (Essays on the theory of transition economics)', K.: Naukova dumka, 224 s.

9. Chuhno, AA., 2006. 'Tvory u tr'oh tomah (Works in three volumes)', T.1. Stanovlennja i rozvytok rynkovoi' ekonomiky, K.: KNU, 560 s.

Olexenko R. I., Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences, Tavria State Agrotechnical University (Ukraine, Melitopol), roman.xdsl@ukr.net

The philosophy of market relations in the historical and economic discourse of modern Ukrainian scholars

In the conditions of the section of society for the poor and the rich, the increase of apathy and the demoralization of a large part of society, against the backdrop of an increase in the ideological and political disorientation of the masses, when social energy is increasingly directed at the process of mobilizing internal adaptive abilities in a situation of «shock therapy», it is rather difficult to adequately assess the situation. that has developed, to comprehend it and to develop rational orientations of ideological, axiological and purpose-setting style on the processes of formation of market relations in modern Ukraine.

Keywords: philosophy of market relations, society, economic relations, business.

* * *

УДК 101.1;11

Кривітченко О. О.,
аспірантка кафедри теоретичної
і практичної філософії, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
o.kryvitchenko@gmail.com

РЕПРЕЗЕНТАЦІОНАЛІСТСЬКЕ ПОЯСНЕННЯ ФЕНОМЕНАЛЬНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ: ІНТЕРНАЛІСТСЬКИЙ ТА ЕКСТЕРНАЛІСТСЬКИЙ ПІДХОДИ

Йдеться про одну з класичних проблем філософії свідомості – співвідношення феноменальних та інтенційних властивостей свідомих станів. Автор звертається до вирішення даної проблеми в рамках репрезентаціоналізму і визначає його основні відмінності від феноменізму (термін Н. Блоку). Також автор розглядає основні підходи репрезентаціоналістів до проблеми ментального змісту інтенційного акту, а саме інтерналізм і екстерналізм. Детально аналізує аргументи інтерналістів – Т. Крейна, Дж. Тенсона, Т. Хоргана, Дж. Грехам і Д. Чалмерса, і екстерналістів – Г. Патнема, М. Тая, Г. Хармана, а також їхні відповіді на контраргумент інверсії спектру Н. Блока, спрямованого проти репрезентаціоналізму загалом.

Автор доходить висновку, що хоча інтерналісти долають критичні зауваження, однак вони не можуть обґрунтувати, чому ті чи інші предмети стають об'єктами репрезентації, яка залежить тільки від суб'єкта. Водночас, радикальний екстерналізм, визначаючи репрезентаційний зміст виключно в термінах властивостей зовнішніх об'єктів, не може переконливо спростувати заперечення критиків. Тож, висновується необхідність створити підхід, в якому репрезентативний зміст визначається б оточуючим середовищем нарівні з ментальним життям суб'єкту.

Ключові слова: філософія свідомості, репрезентаціоналізм, інтерналізм, екстерналізм, ментальна репрезентація, інтенційність, кваліа.

В сучасній філософії свідомості традиційно розрізняють два типи властивостей ментальних станів – феноменальні та інтенційні. Феноменальні властивості характеризують суб'єктивний досвід. Інтенційні властивості виражають репрезентативний характер ментальних станів, тобто їх вміст, формулюється в пропозиційних виразах.

На думку таких філософів як Н. Блок, Т. Нагель, Дж. Левін, К. МакГінн, Ф. Джексон феноменальні властивості не можливо звести до інтенційних, фізичних чи функціональних властивостей. Саме через це феноменальні властивості пов'язують з «важкою проблемою свідомості» (термін Д. Чалмерса), тобто їх натуралістичне пояснення вважають неможливим. З огляду на цементальні стани визначаються не вмістом, а способом їх проживання. Тобто стан радості характеризується не об'єктами, з якими суб'єкт стикається у цьому стані, а тим що суб'єкт перебуває в ньому, проживає його. Інакше кажучи, характеризуються перспективою від першої особи. Для позначення особливих феноменальних властивостей, що не мають реляційного характеру, використовують термін «кваліа».

Інший погляд на співвідношення феноменальних та інтенційних властивостей мають такі філософи як Г. Хармана, В. Лайкана, Ф. Дрецке, М. Тай, Т. Крейн та Дж. Тенсон, Т. Хорган, Дж. Грехам. Вони вважають, що усі свідомі стани, банавіть відчуття й емоції, визначаються інтенційним змістом та способом його репрезентації. Наприклад, згадана емоція радості репрезентує певний стан справ, який оцінюється як сприятливий. Такий підхід дістав назву – репрезентаціоналізм. Втім, зв'язок між феноменальними та інтенційними властивостями репрезентаціоналісти розуміють по-різному.

Редуктивні репрезентаціоналісти ототожнюють їх – свідомість повністю можна редукувати до інтенційності, а сам зміст свідомого стану та спосіб репрезентації описати в фізичних або функціональних термінах. Таку думку поділяють В. Лайкан, Ф. Дрецке, М. Тай, Г. Харман. Самі свідомі стани характеризуються кавзальним зв'язком з об'єктом, що в них репрезентується, а отже, залежать від оточуючого середовища. Тож два фізично ідентичних суб'єкта матимуть різні переживання, знаходячись у різних середовищах. Такий підхід називається *екстерналістським*. У такому разі кваліа розуміються як якості зовнішніх об'єктів, що представлені у репрезентації, як реляційні властивості. Як пише Лайкан: «кваліа є властивостями, що репрезентуються інтенційним об'єктом; візуальне сприйняття суб'єкта S репрезентує томат (не важливо, коректно чи помилково), що має червоний колір [7, с. 99].

Інакше вважають представники *нередуктивного репрезентаціоналізму* – Дж. Тенсон, Т. Хорган, Дж. Грехам, Т. Крейн, Д. Чалмерс. Відношення між феноменальними та інтенційними властивостями можна схарактеризувати як супервертні. Неможливо вичерпано описати свідомість, не звертаючись до феноменальних понять. Щодо вмісту репрезентаційних станів, то його, перш за все, визначає сам суб'єкт. Такий підхід називається *інтерналістським*. Інтерналісти вважають, що два фізично ідентичні суб'єкти матимуть однакові переживання, та постулюють первинність свідомості щодо інтенційності.

Вихідні засади репрезентаціоналізму. Перш ніж перейти до аргументів обох сторін. Розглянемо докладніше саме поняття *інтенційного стану*, як його розуміють в репрезентаціоналізмі.

В кінці дев'ятнадцятого століття Франц Brentano звертається до поняття інтенційності насамперед для того, аби розрізнити фізичні і ментальні феномени. Brentano пише: «будь-який психічний феномен

характеризується за допомогою того, що середньовічні схоласти називали інтенційним (або ж ментальним) внутрішнім існуванням предмета, і що ми б двозначно назвали ставленням до змісту, спрямованістю на об'єкт (тут не йдеться про реальність), або іманентною предметністю. Будь-який психічний феномен містить в собі щось як об'єкт, хоча і не в однаковий спосіб. В уявленні щось уявляється, в судженні щось стверджується або заперечується, в любові – щось люблять, у ненависті – щось ненавидять і т.д.» [2, с. 68]. З цього випливає розрізнення інтенційного акту (самої репрезентації), об'єкту (властивості, відношення або стану справ), який репрезентується, і способу, у який він репрезентується. Всі репрезентаціоналісти поділяють цю думку Brentano, а спосіб репрезентації називають «аспектуальністю» або «перспективністю»: «Ментальні стани, такі як думки і бажання, представляють речі зовнішнього світу у певний спосіб: у сприйнятті (experience) човна в гавані репрезентується човен через його одну сторону, певні кольори, певні тіні» [4, с. 7].

Суперечка ж в лавах репрезентаціоналістів точиться навколо статусу інтенційного об'єкту та співвідношення змісту («ставлення до змісту») й об'єкту («спрямованість на об'єкт») у трактовці Brentano. Розглядаючи зміст інтенційного стану, репрезентивісти виходять з інтуїції або Б. Рассела (екстерналісти), або Г. Фреге (інтерналісти). Дотримуючись позиції Рассела, екстерналістивважають, що у змісті інтенційного стану містяться як об'єкти, так і їх властивості. Зміст виражається пропозиційним виразом, наприклад, вранішня зірка світить яскраво: референт – вранішня зірка, а властивість – бути яскравою.

Інтерналісти, за Фреге, розрізняють значення (meaning) й референт. Наприклад, вранішня та вечірня зірки мають один і той самий референт – планета Венера. Втім, форми презентації у них різняться. Сам зміст інтенційного стану відповідає не референту, а самій формі репрезентації.

Проблеми зі статусом інтенційного об'єкту виникають через те, що інтенційний акт може бути спрямований як на конкретні об'єкти, так і на абстрактні. Для Brentano, всі інтенційні об'єкти мають «внутрішнє існування» (*in-existence*), незалежно від того, чи реально вони існують, чи ні. Втім, неясно, як розуміти таке існування і чи не повертає нас його ствердження до теорії чуттєвих даних. Розглянемо, як вирішують цю проблему екстерналісти та інтерналісти і як це впливає на їх трактування феноменальних властивостей.

Інтерналістський підхід. Розвиваючи ідеї інтерналізму, Тім Крейн пропонує розглядати інтенційні об'єкти не як субстанційні, тобто такі, що мають специфічну природу, що притаманна лише цьому виду об'єктів, а радше як схематичні. Аби пояснити свою думку Крейн вдається до прикладу з граматики: в реченні після перехідних дієслів стоїть прямиий додаток, який виражений або іменником або займенником. Для того аби зрозуміти цей додаток (об'єкт) нам не потрібно його субстанційна концепція. Все що нам необхідно – це зрозуміти, яку роль відіграє цей об'єкт у реченні. Однак, Крейн зауважує, що «інтенційні і граматичні об'єкти є об'єктами в схематичному сенсі, але перші не пояснюються у граматичних термінах. Ідея інтенційного об'єкта – це феноменологічна ідея, а не граматична. Це

ідея, яка виникає в процесі відображення того, що таке ментальне життя» [4, с. 17].

Що має на увазі Крейн, кажучи «ментальне життя»? Аби пояснити це він пропонує розібратися, що є інтенційним об'єктом думки. Як би це не звучало тривіально, але інтенційним об'єктом думки є те, що дано у відповіді на питання: «Про що ти думаєш?». Втім, з цього формулювання не випливає, що існує тільки одна відповідь. Можна «було б думати про ірано-іракську війну і відповідь на питання «про що ти думаєш?» були б «війна», «Іран» або «Ірак» і т.д. Якщо хтось дав усі три відповіді, то було б безглуздо продовжувати ставити запитання: «так, але про що ти насправді думаєш?». На думку Крейна, немає підстав вважати, що існує тільки один інтенційний об'єкт ментального стану. З цього можна зробити висновок, що на противагу екстерналістам, Крейн не вбачає у думках кавзальний зв'язок між суб'єктом, що думає, та об'єктами, про які ці думки. Тоді на що ж спрямований інтенційний акт? Крейн вважає, що на інтенційний зміст, у якому і міститься інтенційний об'єкт у схематичному сенсі. Але у цьому разі, незрозуміло, що визначає спрямованість самої інтенції, бо, здається, що втрачається одна із головних характеристик інтенційного акту – аспектуальність, і ми потрапляємо у порочне коло.

Перед тим, як перейти до аргументів екстерналістів щодо можливості репрезентації неіснуючих об'єктів, потрібно визначити також, у який спосіб феноменологія може конституювати зміст інтенційного акту у разі сприйняття реального об'єкту?

Дж. Тенсон, Т. Хорган і Дж. Грехам (далі ТХГ) вважають, що феноменологія повністю визначає інтенційний зміст ментальних станів. Втім, вони визнають, що у деяких випадках ментальна референція може конституюватися не тільки внутрішніми станами суб'єкта, але і зовнішніми факторами. Припустимо, що деякий суб'єкт бачить картину, яка висить криво, і думає: «ця картина висить криво». Зміст цього інтенційного стану містить феноменально конституювані пресупозиції, котрі ТХГ називають «базовими пресупозиціями» (*grounding presuppositions*), які потрібно задовільнити аби референція мала успіх. Якщо певний об'єкт задовольняє такі пресупозиції, як «бути у певному місці відносно суб'єкта» (місце, яке можна позначити індексалією «там»), «бути картиною», і «мати унікальне розташування» (тобто в цьому місці не має іншої картини), тоді ментальна референція здійснюється до цього об'єкта.

Існування базових пресупозицій ТХГ називають – вузькими умовами істинності (*narrowtruth-conditions*), на противагу широким умовам, які визначають зміст, коли інтенційний акт спрямований на зовнішній об'єкт. Вузькі умови істинності формуються лінгвістично у «(і) логічних виразах; (ii) предикативних виразах, що позначають властивості та відношення, на які суб'єкт переживання може ментально вказувати; (iii) індексних виразах, що вказують на мовця» [6, с. 306]. Таке розрізнення на вузькі та широкі умови істинності ТХГ вважають вдалим рішенням для спростування екстерналістського аргументу Г. Патнема «Двійник Землі» та підтвердження мислимості аргументу «Мозок у бочці». Коротко опишемо цей уявний експеримент «Двійник Землі».

Уявімо, що десь у Всесвіті існує точна копія планети Земля – Земля1 з копіями усіх людей, мов, предметів і т.д. Єдине, що вирізняє Землю від Землі1, що на першій вода має хімічну формулу H₂O, а на Землі1 – XYZ, водночас слово «вода» використовується для позначення цих рідин. Далі припустимо, що деякий Оскар на Землі і його молекулярний двійник Оскар1 на Землі1 промовляють «ця вода холодна». Чи будуть їх переживання однаковими? Для екстерналіста Патнема відповідь очевидна – ні, бо незважаючи на однакові ментальні образи «води», референція здійснюється до різних об'єктів. Цей аргумент Патнем використовує аби продемонструвати хибність положень – «знання значення імені пов'язане з перебуванням в певному психологічному стані» і «з тотожності інтенціоналів випливає тотожність екстенціоналів» [8, с. 701].

Втім, ТХГ вважають, що хоча переживання Оскара і Оскар1 не будуть ані істинними, ані хибними у широкому контексті, бо їх базові пресупозиції задовольняють різні зовнішні об'єкти, втім, вони будуть співпадати у відповідності до вузьких умов істинності. Бо ситуацію, коли Оскар та Оскар1 промовляють «ця вода холодна», можна однаково описати: «Існує унікальний об'єкт x, розташований прямо перед Оскаром/Оскар1 і з яким взаємодіють Оскар/Оскар1, такий, що x – це вода, і x бути» [6, с. 306].

На думку ТХГ, те саме істинно і для уявного експерименту «мозку у бочці», з єдиним виключенням – для «мозку у бочці» широкого змісту взагалі не існуватиме. Що за означає? В експерименті «Мозок у бочці» Патнема пропонує уявити мозок (нехай це буде фізична копія мозку Оскара), що знаходиться у фізіологічному розчині і підключений до комп'ютера, котрий викликає у нього відчуття знаходження у реальному світі. Так от згідно з ТХГ, ментальні стани Оскару і копії його «мозку у бочці» будуть однаковими.

Але припущення такої припущення такої ситуації передбачає, що ми можемо бути впевнені тільки в існуванні ментальних феноменів. А також не зрозуміло у який спосіб індивідуалізується вузький зміст, чому саме цей об'єкт входить у зміст інтенційного стану. «Немає зв'язку між словом «дерево», вживаним цими мізками, і справжніми деревами. Вони будуть вживати слово «дерево» у такий самий спосіб, будуть мати ті ж думки і образи, навіть якщо дерева не будуть існувати. Їхні образи, слова і т.д. кількісно ідентичні з образами, словами і т.д., які виражають дерева в нашому світі; але ми вже бачили, що якісна подібність до чогось, що представляє об'єкт, як така не обумовлює репрезентації. Коротко кажучи, мізки в бочці не думають про реальні дерева, коли вони думають «переді мною дерево», тому що немає нічого такого, в силу чого їх думку «дерево» представляло б реальне дерево» [9, с. 12].

Екстерналістський підхід. Формулюючи уявний експеримент «Мозок у бочці», Патнем як і «Двійнику Землі» намагався показати, що самих по собі внутрішніх ментальних образів у будь-якого суб'єкта недостатньо для того, аби сказати, що він володіє ментальними репрезентаціями чогось. І хоча аргументи Патнема спочатку використовувалися переважно у філософії мови, його послідовниками у філософії свідомості стали М. Тай, Г. Харман, Дрекке та інші екстерналісти.

Одним з аргументів, до якого вдається М. Тай аби обґрунтувати як позицію екстерналізму, так і

позицію репрезентаціоналізму в цілому – аргумент прозорості. Тай пропонує лишень звернути увагу на будь-яке власне переживання аби впевнитися, що окрім об'єктів, котрі сприймаються, більше нічого в цьому переживанні не міститься. Аби це продемонструвати Тай пропонує уявити блакитний квадрат та інтроспективно виокремити переживання від його змісту. Але кожного разу, намагаючись досягнути самої суті переживання, ви зазнаватимете невдачі. «Усвідомлення як би завжди прослизало крізь переживання до блакиті і квадратності, які відносяться до зовнішнього об'єкту. Спрямовуючи розум всередину, щоб звернути увагу на дане переживання, ви, здається, знову концентруєтесь на тому, що знаходиться зовні, на зовнішніх рисах або властивостях» [10, с. 30]. До того ж, якщо б ми були в змозі розрізнити самі феноменальні властивості, наприклад, візуального досвіду, ми б постійно помилялись щодо об'єктів, які сприймаємо.

Г. Харман поділяє думку Тая і пропонує подивитися на дерево, звернувши увагу на внутрішні властивості візуального досвіду: «Я передбачаю, що ви дійдете думки, що єдині властивості, які впали в око, будуть властивостями дерева, включаючи реляційні властивості дерева, як воно бачиться «звідси»» [5, с. 667]. Якщо проводити аналогію з картиною, то те, що зображено на картині – це реально існуюче дерево, самі ж фарби – це феноменальні властивості свідомого стану, ментальні фарби. Але на противагу реальним фарбам, які суб'єкт може розрізнити на малюнку, психічні ж фарби він не сприймає, за Таєм й Харманом. Більш того, ментальні фарби не існують як щось самостійне, вони є реляційними властивостями зовнішніх об'єктів. Тож, дотримуючись згаданого вище расселівського погляду на зміст інтенційного стану, Тай включає феноменальні властивості у зміст, що репрезентується, як різновид неконцептуального змісту. Наприклад, змістом сприйняття кольору є відбивна здатність поверхні.

Але закономірно постає питання, як вирізнити свідомі стани (репрезентації) від несвідомих? Для Тая, Лайкана, Дрекке свідомий стан визначає функціональна роль, яку він відіграє у всій когнитивній системі. Наприклад, для Тая феноменальні властивості дорівнюють такому змісту, який відіграє певну роль у контролюванні поведінки та мови. Він підтримує теорію каузальної коваріації. Згідно з цією теорією відчуття репрезентують або відшукують (tracking) різноманітні характеристики зовнішнього середовища, якщо вони кавзально пов'язані з цими характеристиками в оптимальних умовах. Тай так формулює репрезентацію: «Для кожного стану S деякого об'єкту x серед множини альтернативних станів x можна визначити, що репрезентує даний стан, у такий спосіб: Спрезентує Р, якщо оптимальні умови задовольняються, тобто x має стан S, якщо і тільки Рі через Р» [10, с. 101]. Аби проілюструвати це, Тай вдається до аналогії з термометром. Якщо у трубіці немає повітря, ртутний стовпчик правильно показує температуру – це оптимальні умови для цього пристрою. За інших умов, термометр хибно репрезентує температуру. Отже, можна що для Тая свідомі стани будуть вирізнятися з-поміж інших своєю спрямованістю на покращення орієнтації суб'єкта в оточуючому середовищі (як у фізичному, так і соціальному), і взагалі є результатом неінтенційного процесу природного добору.

Але як з позиції екстерналізму можна представити інтенційний акт, спрямований на неіснуючі об'єкти? Перш ніж дати відповідь на це питання, Харман пропонує проаналізувати, як критики екстерналізму обґрунтовують спрямованість сприйняття на внутрішньо існуючі об'єкти. Їх типовим аргументом Харман вважає – аргумент ілюзії. Його можна реконструювати так: у галюцинаціях суб'єкт сприймає деякі об'єкти, але вони не існують, отже, вони є нефізичними. Суб'єкт самостійно не може розрізнити сприйняття ілюзорних об'єктів від реальних. Отже, будь-яке сприйняття є сприйняттям чогось нефізичного. Але уявімо зневоднену людину у пустелі. Коли їй у галюцинації ввижається оаза, то чи дійсно її інтенційний акт спрямований на якусь ідею чи ментальний образ? Чи дійсно ця людина з останніх сил намагатиметься дістатися оази, знаючи що це просто якась ідеї оази? Відповідаючи негативно на обидва питання, Харман заперечує сприйняття як сприйняття внутрішніх ментальних образів. Те саме вірно і для Понсе де Леона, котрий шукає фонтан молодості. Хоча пошуки Понсе де Леона спрямовані на неіснуючий об'єкт, навряд чи можна припустити, що іспанський конкістадор шукає ідею або ментальний образ фонтану молодості. Він намагається знайти реальний об'єкт, що має властивості дарувати нескінчену молодість тому, хто з нього вип'є. Можна навести і менш радикальні приклади, як-то суперечку щодо існування флогістону чи Бога, в якій намагаються з'ясувати онтологічний статус самих об'єктів, а не їх ментальних образів.

Проте, вся аргументація Хармана ґрунтується на переконанні суб'єкта щодо істинного існування об'єкта, на який спрямований його акт, та хибності цього переконання. А як щодо сприйняття, бажань, спрямованих на об'єкти, про які ми знаємо, що вони точно не існують? Харман вважає, що як і фізичні об'єкти неіснуючі мають властивості. Візьмемо, приміром, персонажа Шерлока Голмса. Якщо вигаданий герой може мати властивості (наприклад, курити трубку), то і неіснуючий об'єкт, представлений в певному стані свідомості, також може мати які-небудь властивості. Харман вважає, що коли інтенційного об'єкта не існує, змістом інтенційного акту стає певне ставлення до світу загалом. Проте, коли ми кажемо про певну аспектуальність – ми вже відхиляємось від шляху сильного екстерналізму.

Аргумент інверсії спектру проти репрезентаціоналізму. Підходи як інтерналістів, так і екстерналістів не позбавлені недоліків. Аби визначити їх ефективність, розглянемо, наскільки вдало їх представники спростовують аргументи проти репрезентаціоналізму. Візьмемо один із контр прикладів – *аргумент інверсії спектру*, який описує ситуацію, коли системи фізично тотожні, але мають різні квалітативні досвіди. Скажімо, суб'єкт замість блакитного кольору бачить зелений і навпаки, але в його словнику для цих кольорів зберігається відповідники як й у суб'єкта з нормальним квалітативним досвідом.

Цей аргумент Блок сформував на основі уявного експерименту Г. Патнема «Двійник Землі» і назвав його «Інвертована Земля». Як і в аргументі Патнема Земля I є точною копією Землі, окрім того, що всі кольори і слова, що їх позначають, – інвертовані. Так землянин I бачитиме зелене небо, але промовлятиме «блакитне

небо», бо зміст земного зеленого кольору відповідає терміну «блакитний». Як і в «Двійнику Землі» у кожного землянина є його точна копія на Землі, яка дублює не лише його фізіологічний склад, але й усі соціальні відносини.

Отже, далі Блок пропонує уявити, як навіжені вчені викрали землянина, перевернули його кольоровий спектр завдяки лінзам та відправили на Землю без його відома, замінивши ним його двійника. Прокинувшись на Землі, землянинне помітить жодної різниці. Втім, коли землянин подивиться на небо і скаже, що воно блакитне, зміст його інтенційного стану буде вирізнятися від змісту станів мешканців Землі. Але на думку Блока, якщо ми волеємо zostатися на засадах екстерналізму, нам також потрібно визнати, що років за 50оточуюче середовище скорегує інтенційний зміст, тож коли землянин буде дивитися на небо і промовлятиме «небо блакитне», він як і мешканці Землі буде здійснювати референцію до того самого неба і того самого кольору. Втім, заБлоком, квалітативний досвід землянина все одно залишиться незмінним, що і доводить хибність репрезентаціоналізму, і зокрема його екстерналістського виду [1].

Намагаючись спростувати цей аргумент, Тай демонструє, що у землянина сталим залишається не тільки феноменальний досвід, але й зміст інтенційного стану. Так як лінзи перешкоджають нормальній (тобто такій, що працювала в умовах Землі) візуальній системі, землянин на Землі матиме хибні переконання, щодо об'єктів сприйняття: «відповідно до теорії каузальної коваріації, сенсорний стан мандрівника продовжує репрезентувати небо як блакитне». Але в рамках цієї ж теорії необхідно визнати, що через певний час переконання землянина зміняться відповідно до оточуючого середовища. Втім, найбільше протириччя аргументу Тая полягає в тому, що землянин, прокинувшись впевненим, що бачить небо зелене, насправді ж, як і раніше, переживає блакитний колір, отже він радикально помиляється щодо власних переживань, чого не можливо з огляду на те, що Тай визнає істинність аргументу прозорості.

Однак, для інтерналізму аргумент Блока не становить небезпеку. Вище вже зазначалось, що інтерналісти визначенні змісту інтенційного акту виходять не з позиції Рассела, як – от Тай, а з позицій Фреге. Для Чалмерса зміст тотожній формі репрезентації, тож коли землянин і землянині дивляться на небо Землі, їх переживання репрезентують незалежні від ментального фізичні властивості неба, але роблять вони це у різних формах репрезентації. Такий підхід видається привабливим, втім, чим є сама форма репрезентації? Для Чалмерса це саме «властивість, яка в нормі викликає сприйняття феноменального кольору» [3, с. 157]. Тобто, як і Крейн, Чалмерс потрапляє у порочне коло, визначаючи форму репрезентації через самі феноменальні властивості, що, навіряд чи, можна назвати вдалою стратегією.

Висновки. Репрезентаціоналісти відкидають сепаратизм (термін Хоргана та Тіенсона) щодо феноменальних та інтенційних властивостей, постулюючи або їх супервентне відношення, або ж повністю ототожнюють їх. Останнє притаманно підходу екстерналістів. Постулюючи інтенційність як базову характеристику свідомості, ба навіть таку, до якої свідомість можна редукувати, екстерналісти недооцінюють залежність інтенційного змісту від ментального життя суб'єкту.

І якщо пояснення екстерналістів акту сприйняття, переконань, думок співпадають з нашими повсякденними інтуїціями, твердження, що депресивний стан або піднесений настрій мають інтенційний зміст, що визначається лише навколишнім середовищем або лінгвістичною традицією, видається сумнівним. Тим паче, коли такі екстерналісти, як Тай і Дрекке, намагаються розрізнити свідомі стани від не свідомих за каузальною роллю, яку відіграють переживання в орієнтації у навколишньому середовищі. Випускаючи з уваги суб'єкта, їм важко переконливо відповісти на критику з боку феноменалізму.

З другого боку, хоча аргумент інвертованого спектру не спростовує позицію інтерналістів, бо феноменальний характер і зміст завжди будуть однаковими, представники цього підходу не можуть обґрунтувати, чому певне переживання репрезентує саме цей об'єкт, а не якийсь інший.

З аналізу аргументів обох сторін та відповідей на критику Блока випливає, що ефективною стратегією щодо репрезентативного змісту свідомого стану буде визнання значущості оточуючого середовища нарівні з властивостями суб'єкту у визначенні цього змісту. Завдяки інтроспекції суб'єкт може усвідомлювати ту саму феноменальну властивість як таку, що належить йому, і об'єктові, який репрезентується. Тож, потрібно створити третій підхід, що об'єднає як екстерналізм, так і інтерналізм.

Список використаних джерел

1. Block, N., 2007. 'Inverted Earth', *Consciousness, Function, and Representation*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, p.53–79.
2. Brentano, F., 1973. 'Psychology from empirical standpoint', [edited O. Kraus, English edition translated by A. C. Rancurello, D. B. Terrell, and L. L. McAlister], London: Routledge and Kegan Paul, 322 p.
3. Chalmers, D., 2004. 'The representational character of experience', *The Future for Philosophy*, [edited by B. Leiter], Oxford: Clarendon, p.153–181.
4. Crane, T., 2001. 'The Elements of Mind', Oxford: Oxford University Press, 200 p.
5. Harman, G., 1997. 'The Intrinsic Quality of Experience', *The Nature of Consciousness*, [edited by N. Block, O. Flanagan, G. Guzuldere], Cambridge, Massachusetts: MIT Press, p.31–52.
6. Horgan, T., Tienson, J., Graham, G., 2005. 'Phenomenal intentionality and the brain in a vat', *In The Externalist Challenge: New studies in cognition and intentionality*, [edited by R. Schantz], Berlin: De Gruyter, p.297–317.
7. Lycan, W., 1996. 'Consciousness and Experience', Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 231 p.
8. Putnam, H., 'Meaning and reference', *The Journal of Philosophy*, Vol.70, No.19, Seventieth Annual Meeting of the American Philosophical Association Eastern Division, (Nov.8, 1973), p.699–711.
9. Putnam, H., 1981. 'Brains in a vat', *Reason, truth and history*, Cambridge: Cambridge University Press, p.1–21.
10. Tye, M., 1995. 'Ten Problems of Consciousness: A Representational Theory of the Phenomenal Mind', Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 248 p.

Kryvitchenko O. O., PhD student, department of theoretical and practical philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), o.kryvitchenko@gmail.com

Representationalist explanation of phenomenal properties: internalist and exteriorist approaches

This is one of the classical problems of the philosophy of consciousness - the ratio of phenomenal and inactive properties of conscious states. The author turns to the solution of this problem in the framework of representationalism and defines its main differences from phenomenology (the term N. Block). Also, the author examines the main approaches of representationalists to the problem of the mental

content of an interactive act, namely internalism and externalism. It analyzes in detail the arguments of the internalists – T. Kerin, J. Thienson, T. Horgan, J. Grecham and D. Chalmers, and externalists – G. Patnem, M. Taya, G. Harman, as well as their answers to the inversion counterpart of the spectrum N. Block directed against representationalism in general.

The author concludes that, although internalists overcome critical remarks, they can not substantiate why these or other objects become objects of representation, which depends only on the subject. At the same time, radical externalism, defining the representation content exclusively in terms of the properties of external objects, can not convincingly refute the objections of critics. Therefore, it is necessary to create an approach in which representative content would be determined by the environment, along with the mental life of the subject.

Keywords: philosophy of mind, representationalism, internalism, externalism, mental representation, intentionality, qualia.

* * *

УДК 303.82:140

Дроботенко М. О.,

кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), Marushka85@i.ua

ДИДАКТИЧНІ АДАПТАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ГЕРОНТОЛОГІЇ

Розгляд теоретичного підґрунтя філософії для людей літнього віку не можливий без звернення до аналізу їх дидактичних адаптацій та практичних моделей їх реалізації. У статті розглядаються сучасні моделі організації «Університетів для людей похилого віку» та основні принципи їх діяльності. Окрім інституціоналізованих освітніх практик реалізації освіти для літніх людей здійснюється і через індивідуальні проекти та ініціативи. Практика реалізації цієї освітньої стратегії має значну історію, яка нині потребує переосмислення та оновлення відповідно до нових соціокультурних контекстів. Важливим є те, що здійснення освіти для людей літнього віку є відображенням та утіленням принципів міжпоколінної справедливості та міжпоколінного навчання. Реалізація освітньо-виховних та організаційних принципів критичної освітньої геронтології покликана сприяти підвищенню самосвідомості літніх людей щодо власної ролі в суспільстві і, отже, розблокуванню критичної уваги людей похилого віку.

Ключові слова: філософія освіти, трансформативна освіта, критична освітня геронтологія, університети для людей похилого віку, міжпоколінна справедливість.

Протягом останніх двох десятиліть спостерігається постійне зростання інтересу до ролі освіти та навчання в більш пізньому житті. Термін «освітня геронтологія» стосується інтеграції інститутів та процесів освіти, пов'язаних із пізнанням старіння людини та потребами людей похилого віку. Розгляд теоретичного підґрунтя філософії для людей літнього віку не можливий без звернення до аналізу їх дидактичних адаптацій та практичних моделей їх реалізації. Кількість та різноманітність освітніх програм та курсів для людей похилого віку різко зросли за останні десятиліття за спонсорської підтримки широкого кола організацій. Серед таких організацій університети є ключовими постачальниками формальних освітніх можливостей для людей похилого віку. «Університет для людей похилого віку» (Університет «третього» віку /University of the Third Age) є однією з найбільш успішних організацій у наданні можливостей для навчання літніх людей. Ці університети можуть бути визначені як соціокультурні центри, де літні люди здобувають нові знання про значущі проблеми або підтверджують знання, яке вони вже володіють. Визначення «третього віку» виникло у результаті численних суперечок, але по суті стосується дорослих (у віці більш–менш 50–75 років), чий повсякденні життя більше не пов'язані з обов'язками регулярного працевлаштування та / або

створення сім'ї [19]. З моменту свого створення у 1972 р. такі навчальні центри тепер функціонують на всіх п'яти континентах та надають навчальні послуги мільйонам пенсіонерів. Численні дослідження висвітлили соціальні переваги цих університетів, та їхню роль у забезпеченні дорослих людей старшого віку до оптимальних рівнів активного та успішного старіння [12]. Ці навчальні заклади допомагають людям похилого віку залишатися інтегрованими у суспільство та формувати власне соціальне середовище, сприяючи їх інтелектуальному потенціалу та духовному розвитку. Феномен «Університету «третього» віку» народився від ідей П'єра Велласа, який визнав об'єднану життєву силу та довголіття багатьох людей похилого віку у Франції та вважав, що університети повинні сприяти поєднанню інструкцій для людей похилого віку та геронтологічних досліджень, які покращують життя літніх людей [17]. Цей освітній проект передбачав досягнення наступних цілей: підвищення якості життя літніх людей, реалізація постійної освітньої програми для людей похилого віку та молодих людей, координація програм геронтологічних досліджень та реалізація навчальних програм з геронтології. Перший «Університет» у Тулузі був відкритий для будь-якої особи пенсійного віку, яка була готова заповнити форму на зарахування та сплатити номінальну плату. Навчальні заходи були заплановані на денні години, 5 днів на тиждень, протягом 8 чи 9 місяців. Програма виявилася настільки успішною, що інші групи були створені дуже швидко в інших частинах Франції та європейських франкомовних країнах. Усі «Університети», що розвивалися 1970–х років мали університетську приналежність, використовували ресурси інституціоналізованої освітньої системи, у тому числі, послуги викладачів факультету як викладачів, які розробляли навчальні програми з урахуванням потреб та інтересів літніх людей, таких як медичні і соціальні проблеми старіння. Як уже зазначалося, у цій моделі вчителі, як правило, є регулярними факультетами вищої освіти, а методологія навчання є більш орієнтованою на лекції. Інструктор може бути одним із ключових компонентів досвіду навчання для людей похилого віку та може бути навіть більш важливим, ніж зміст, який викладається. Інструктори повинні бути ентузіастами та освіченими, зрозумілими та простими, а також поважати знання та досвід своїх студентів. За словами старших школярів, інструктор з цими якостями стає важливим мотиватором для відвідування уроків та насолоджуватися навчальним досвідом.

У 1979 році вчителі старшої вікової групи з Англії видали навчальний маніфест, який покликаний був стати основою британського руху «Університетів для людей похилого віку». У ньому було заявлено, що мета «Університетів» полягає у тому, щоб замінити образ «старших» як істинно мудрий або залежний на концепт «літній» як щодо учителів, так і щодо учнів [16]. Перший навчальний заклад такого спрямування в Англії був створений у Кембриджі у липні 1981 року. На відміну від французького досвіду, Кембриджський «Університет» відкинув ідею підготовлених курсів для більш–менш пасивного сприйняття та вимагав інтелектуальної демократії, де не було б різниці між вчителями та студентами. Ласлетт стверджував, що цей маніфест визначив, щоб учасники навчального процесу